

**SURXON VOHASI QO‘SHIQLARINING FOLKLOR TIZIMI VA
ULARNI ETNOGRAFIK TALQINDA O‘RGANISH**

Termiz davlat pedagogika instituti,
Magistratura bo‘limi Musiqa ta‘lim va san‘at mutaxassisligi
1-bosqich magistranti
Ostonaqulov Oybek Nur o‘g‘li

Kirish

Surxondaryo vohasi – o‘zining boy tarixiy madaniyati bilan mashhur janubiy o‘lkadir. Bu hudud ko‘p asrlar davomida mahalliy va qo‘shni xalqlar – o‘zbeklar, tojiklar, turkmanlar, afg‘onlar – mushtarak an‘analari to‘qnashgan kechirgan. Surxon musiqa va qo‘shiqlari asrlar bo‘yi shakllanib, oilaviy hayot, qishloq xo‘jaligi, e‘tiqodlar va tabiiy hodisalarga oid turli mavzularni aks ettiradi. Surxondaryo folklor san‘ati vohaning betakror san‘at o‘choqlari, marosimlari, urf-odatlar va she‘riy-asriy an‘analari bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada Surxon vohasi qo‘shiqlari tizimi – ya‘ni ularning klassifikatsiyasi, janrlari va ijtimoiy-ma‘naviy ta‘siri – etnografik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Nazariy asoslar

Folklorshunoslikda “qo‘shiqlar tizimi” deb Surxondaryo xalq ijodining marosimiy, to‘y-bayram, kalendar va mehnat qo‘shiqlari majmuasi tushuniladi. Qurbonovning ta‘kidlashicha, Surxon musiqa folklori asrlar davomida shakllangan bo‘lib, u o‘zbek va tojik musiqa madaniyatini uyg‘unlashtirgan holda insonning oilaviy hayoti, mehnat faoliyati, diniy e‘tiqodlari va tabiat hodisalariga oid masalalarni o‘zida aks ettiradi. Bunday qo‘shiqlarda folklor san‘ati ijrochilari estetik va muloqot maqsadlarini uyg‘unlashtiradilar: masalan, turli mavsumiy-marosimiy qo‘shiqlar, raqslar, dostonlar, termalar Surxondaryo xalqining ruhiy hayotini aks ettiradi.

Surxon folklorining tizimli tahlili quyidagicha bo‘linadi. Naimov (2024) bergan ma’lumotlarga ko‘ra, vohada marosimlar quyidagicha tasniflanadi:

- *Mavsumiy urf-odat va marosimlar* – bahor fasli bilan bog‘liq (masalan, “Birinchi gul” chaqirish, dalani tayyorlash, yomg‘ir va shamol chaqirish), yoz (meva-sabzavot sayillari), kuz (hosil bayramlari), qish (yomg‘ir chaqirish, qor chaqirish) kabi jarayonlar folklori.

- *Ommaviy bayramlar* – Navro‘z (yangi yil) bayrami, Mehrjon, Sada kabi an‘anaviy bayramlar, shu jumladan Boysun bahori (“Boysun Navro‘z”) milliy festival sanaladi. Bu bayramlar arafasida tuz to‘ylar, sehradlar, kubokratlar kabilar tashkil etiladi.

- *Xalq sayillari* – har xil mavsumda o‘tkaziladigan lola, gul, uzum sayillari va boshqa ommaviy tadbirlar. Masalan, Boysun rayonida har bahor *Lola sayli* uyushtiriladi. Ushbu ommaviy tadbirlarda xalq qo‘shiqlari va cholg‘u ijrosi o‘ta dolzarb bo‘lib, avloddan-avlodga o‘tadi.

- *Oila marosimlari* – nikoh, to‘y va bola tug‘ilishi bilan bog‘liq marosim qo‘shiqlari. Bu to‘plamga sovchi chaqiriqlar, ko‘palli qo‘shiqlar, ro‘zg‘orchilik aytishlari kiradi. (Bularga alohida to‘xtalishdan oldin aytish joizki, L. Xudoyqulova tahlillariga ko‘ra Surxon o‘lkasida har bir to‘y marosimining o‘ziga xos qo‘shiq to‘plamlari mavjud).

Surxondaryo qo‘shiqlarida chaladigan asboblari ham etnografiyaning bir qismidir. Tarihiy ma’lumotlarga ko‘ra, vohada doira, dapp, soprano doira, terma nay, cho‘pon nay, sibizg‘on nay va boshqa cholg‘ular keng tarqalgan. Masalan, Boysun etnografik ansambli dunyoga mashhur bo‘lib, ansambl ijrochilarining kiyimlari va cholg‘u asboblari ham hududning madaniy xususiyatini aks ettiradi.

Muhokama

Surxon vohasi qo‘shiqlari o‘z tarkibida turli folkloriy va madaniy qatlamlarni mujassamlaydi. Kalendar marosimlari kontekstida, bahor ayyomlari uchun quyidagi qo‘shiqlar kuy qalbidan kelib kuylanadi: *“Navro‘z keldi”*, *“Sumalak sayli”*, *“Yilboshi oshi”*, *“Shox moylar”* va boshqalar. Masalan, Navro‘z bayrami oldidan voha aholisi eski yilni yakunlab, yangi yilni kutish maqsadida birgalikda *“Yilboshi oshi”* pishiradi va *“Yilboshi oshi”* qo‘shig‘ini aytadi. Hususan, musobaqalarda bolalar navro‘zliklarga majburiy tayyorlanib, ushbu qo‘shiqlar bilan atrofdagilarni maftun etadi. Xuddi shunday, yozgi mavsumda *“Suv sayli”*, *“Gullar sayli”*, *“Oblo baraka”* kabi qo‘shiqlar bahor mavsumi mehnatini bayramga aylantiradi. Masalan, *“Sumalak bazmi”* o‘tkazilganda chorvachilar parvona-sumalaklarni olib saylga chiqadilar va kuylashadi.

To‘y-marosimlar marosim folklori Surxondaryoning o‘ziga xosligidan dalolat beradi. Odatda surxonliklar o‘zlarining mang‘itlari dunyosini aks ettirgan bir qator urg‘ularni joriy etadilar. Masalan, kelin- kuyov o‘rtasida *“Vakil so‘rash”*, *“Roksora”*, *“Kelin ko‘rish”* kabi qo‘shiqlar ijro etiladi. Ularning musiqasi ozarbayjon va turkman hushyorlari kabi bo‘lsa-da, so‘zlari mahalliy temuriy urf-odatlar bilan bog‘liq. Yana bir o‘ziga xos jihat: qo‘shiqlar orasida *so‘z ustalari (aytimchi-baxshilar)* faoliyatini aks ettiruvchi termalar keng tarqalgan. Misol uchun, mustaqil davlatning boy chiqishiga bag‘ishlangan termalar ham voha bobolarining og‘zaki merosida saqlanib qolgan.

Etnografik nuqtai nazardan, Surxon vohasi qo‘shiqlarining talqini ularga kuzatuvchilar to‘plagan boy ma’lumotlarga tayangan holda olib boriladi. 1929-yilda Hodi Zarifov rahbarligidagi ekspeditsiya Qashqadaryo-Surxondaryo bo‘ylab sayohat qilib, Boysun va Sho‘rchi fol’klorini jamlagan. Keyinchalik, XX asrning o‘rtalarida Musayyana Alaviya Surxondaryo marosim qo‘shiqlarini to‘plab, bir qancha qo‘shiqlar va dostonlar muqovalarini chop etgan. Bugun ham Surxondaryo folklor-etnografik jamoalari faoliyat olib

boradi. Masalan, «Bulbuligo‘yo» va «Boysun» ansamblari xalq qo‘shiqlarini yig‘ib, o‘rgatib, xalqaro festival va ko‘rik-tanlovlarda namoyish etib kelmoqda. Shu bilan birga, maqomotlar, Qo‘qon san‘ati maktabi, Boysun maxsus maktablari folklor tahliliga doir tadqiqotlarni davom ettirmoqda.

Kalendar qo‘shiqlari tarkibida ko‘pincha totemistik eski-qadimgi ishonchlar aks etadi. Jumladan, g‘alla cho‘kkan jamoada *“Don yanchish”*, *“Bug‘doy o‘rimi”* kabi mehnat qo‘shiqlari tutumli musiqiy tizimni tashkil etadi. Chorvachilik aholisi esa bahor «Chorvachilik taqvimi» asosida epigrafik qo‘shiqlarga murojaat qilgan. Shuningdek, ko‘p qo‘shiqlarda tabiatga ilohiy minnatuvchi so‘zlar seziladi. Jumladan, bolalar o‘yinlarida *“beshiktervatar”* hukmlagichi asrlar davomida folga aylangan – buning sababi beshik aylanganda farzand tug‘ilishi bashorati bilan bog‘liq qadimgi e‘tiqoddur.

Xulosa

Surxondaryo vohasi qo‘shiqlari folklor tizimi ularning turmush tarzi, tabiat va mehnatiga singdirilganligi bilan ahamiyatlidir. Hudud aholisi asrlar mobaynida o‘ziga xos majmuani yaratar ekan, unda yil fasllari bilan bog‘liq marosim qo‘shiqlari, turli to‘y va an‘anaviy bayram qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari o‘zaro uyg‘unlashadi. Bahorgi **Navro‘z** bayramida *“Yilboshi oshi”*, *“Sumalak sayli”*, *“Shox moylar”* va boshqa kuylar keltiriladi, yozda esa *“Hayrli xudoyi”*, *“Suv sayli”*, *“Qovun sayli”* qo‘shiqlariga joy ajratiladi. Kuz faslida *“Mexrjon bayrami”*, *“Hosil to‘yi”* kabi madaniy anjumanlar qo‘shiqlari bitadi. Shuningdek, voha qadriyatlari navbatma-navbat kelib, turli etnik elementlarni o‘zlashtirgan: masalan, guldasta bilishlari, dumba olish an‘analari (O‘rnida Tojik ajralmasligi) ayniqsa Boysun qismida jonli qolgan. Etnografik talqin shuni ko‘rsatadiki, Surxondaryo qo‘shiqlari ko‘pincha tabiat hodisalari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularning so‘nggi ibtidoiy ma‘nosi meros sifatida saqlangan. Jumladan, yalinchoq (qishki o‘yin)da quyoshga yalinish, o‘rmak qo‘shiqlarida birinchi qor tushishi ramzi qadimgi e‘tiqodlarni aks ettiradi. Hozirgi kunda Surxon ansamblari tomonidan ijro etilayotgan bu kuy-

qo‘shiqlar, xalq ijrochilari va tadqiqotchilari tomonidan o‘rganilib, yurtimiz folklorining boyligini boyitib kelmoqda.

Manbalar

1. Yunusov G'. **Folklor jamoa ijrochiligi: o‘quv qo‘llanma.** Qo‘qon: Kushon universiteti, 2020.
2. Qurbonov S. X. *Surxon vohasi folklor ijrochilik san'atining lokal uslublari // Evraziyskiy zhurnal sotsial'nyh nauk, filosofii i kul'tury.* – 2023. – №3(5). – B. 120–124.
3. Naimov M. O. *Surxon vohasining turmush tarzi, tarixiy madaniyati va o'ziga xosligi // Journal of Universal Science Research.* – 2024. – Vol. 2, №5. – P. 1089–1094.